

УДК 338.242

*Т. В. Березянюк,
к. е. н., доцент, головний консультант,
Інститут законодавства Верховної Ради України*

ВЕКТОР РИНКОВОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ НА ОСНОВІ МІЖНАРОДНИХ ІНДИКАТОРІВ

Стаття присвячена проблемі адаптації систем вимірів міжнародного та національного оцінювання ступеня ринкового розвитку національного економічного середовища. В статті здійснена спроба зіставлення експертних, економічних розрахункових, міжнародних та офіційних оцінок з метою виявлення причин недостатньої ефективності національного державного управління.

Стаття посвящена проблеме адаптации системы измерения экономического и рыночного развития в национальных и международных подходах. В статье предпринята попытка сопоставления экспертных, экономических расчетных, международных и официальных оценок степени рыночного и общественно-экономического развития с целью выявления причин недостаточной эффективности национального государственного управления.

*Ключові слова: ділове середовище, рецесія, індекс конкуренції.
Ключевые слова: деловая среда, рецессия, индекс конкурентоспособности.*

ВСТУП

Перехід до ринкових засобів розвитку національної економіки поставив завдання адаптації системи вимірів та визначення тенденцій за основними маркерами, що прийняті у розвинених західних країнах. При цьому об'єктивно потребує уваги зміна якості основних інститутів: власності, ефективності менеджменту як державного, так і корпоративного, трансформація у діловому середовищі та системі ефективної регуляції, — що в комплексі покликані забезпечити довго- та середньострокові перспективи економічного розвитку країни. Сучасні теоретичні роботи достатньо аргументовано надають докази щодо наявності безпосереднього зв'язку економічного зростання з якістю інституціонального середовища, яке багатьма дослідниками визнається критичним фактором [1].

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Одним із висновків теоретичних досліджень останнього часу стало твердження, що лібералізація економіки та демократизація суспільства частіше за все не дає позитивного ефекту в процесі активної фази трансформацій, оскільки суттєво послаблює систему державного впливу та регулювання. Найбільший ефект від трансформацій отриманий у координатах авторитарного правління. Утрата державного контролю не дозволяє вкоренитися новим правилам та законам, не забезпечує фінансової та податкової дисципліни, дестабілізує функціонування економіки та спричиняє значну рецесію.

Цей висновок був отриманий унаслідок уважного вивчення не тільки пе-

ріоду реформ у Чилі, а і в Тайвані, В'єтнамі, Китаї, Сінгапурі та Кореї, а тепер і в Україні. Основа прориву китайської економіки — не зміна суспільного формату та сподівання на відбірковий еволюційний вплив конкурентної боротьби, а прискорення економічних чинників розвитку не системи власності, а системи створення багатства, тобто ініціація умов для виникнення нових джерел прибутку. Як результат світова економіка використала метод аутосорсингу в географічному масштабі, внаслідок чого був здійснений транзит робочих місць із Мексики до Китаю при гарантії достатньої якості та належної швидкості.

Найбільш поміркованим тепер здається варіант проведення ринкових реформ в рамках авторитарного правління, формування нових економічних інститутів (а не долучених до ресурсу кланів) у рамках старої політичної системи, а потім формування нових політичних сил та передача влади демократичному правлінню.

Саме до такого шляху вдалось керівництво Китаю та Білорусі, за що їх тактика шляху до ринку протягом довгих років піддавалась остракізму з усіх демократичних боків. Разом із тим, надмірна лібералізація економіки в Україні та проведена в Чехії люстрація принесли настільки значні негативні наслідки, що з останнього приводу було прийняте спеціальне рішення Європарламенту, а тривалість та масштаби національної рецесії викликають подив та стимулюють дослідження у світі та в українській науці.

Формування сучасної ринкової держави, що забезпечує собі адекват-

не місце у системі міжнародного розподілу ринків та впливів, потребує створення ефективної системи державного регулювання внутрішніми ринками, створення системи балансу та співіснування між працею та капіталом, державним та комерційним сектором, владою та власністю, контролем та процедурами його набуття та збереження. Для ефективного державного регулювання економіки, оцінки ролі держави та реального сектора в економіці країни, виявлення його потенціалу й ефективності використовуються показники, що кількісно характеризують ці категорії. Традиційно вважається, що найбільш загально стан розвитку та економічну міць у країні відображає показник доходу на душу населення.

Валовий внутрішній продукт на душу населення України становив у 1993 р. за паритетом купівельної спроможності 3,3 тис. дол. США (13,6% від рівня цієї країни). За обмінним курсом середньодушовий ВВП України дорівнював усього лише 2,6% від середньодушового ВВП Австрії та 2,4% — США.

У паритетному вимірі рівень економічного розвитку України був адекватний таким державам, як Парагвай і Перу. Середньодушове виробництво ВВП України, за паритетною оцінкою, було на третину меншим, ніж у Росії.

Оскільки у 1994 р. ВВП України скоротився відносно попереднього року на 22,9%, у 1995 — на 11,8, у 1996 — на 10,1%, у 1997 р. — 7,4%, тоді як ВВП США щорічно зростає від 2% до 3,5%, реальний доларовий еквівалент ВВП на душу населення України становить за вказані роки 2,5, 2,1, 1,9 та 1,7 тисячі (7,5% від рівня США).

Наведені нами оцінки загалом підтверджуються звітами про світовий розвиток 1996—1997 р. Світового банку, які визначають паритетний рівень ВВП на душу населення України за 1994 р. у 2,62 тис. дол., за 1995 р. — 2,4 тис., а загальне його виробництво відповідно 136 та 124 млрд дол. США.

Частка України, оцінена у міжнародних доларах, дорівнювала у світовому виробництві ВВП—ВНП у 1994 р. 0,4—0,5% [2]. В 1993 р. Україна приєдналась угоди про дотримання міжнародно зіставних показників у статистиці. Практично з цього часу наскрізне порівняння до ринкових та післятрансформаційних зрушень в економіці за допомогою офіційної статистики перестало бути можливим. А після переходу в 2000 р. на систему регіонального обліку економічних показників єдиним доступним без тривалих обчислень методів зіставлення став експертний метод, або дані, що надають міжнародні організації.

У доповіді 1990 р. ак. А. Абалкіна на зустрічі із студентами Школи бізнесу при КДУ ім. Т.Г. Шевченка був визначений орієнтир необхідності перебудови та ринкової трансформації: в СРСР зафіксоване останнє позитивне значення росту показника ВВП на душу населення, в наступні роки мало місце тільки зниження. Граничний розмір зіставлення з рівнем показника до 1913 р. склав 75%. У наведеній таблиці до 1990 р. використовуються дані по СРСР у цілому [3]. У роки, що передували переходу до ринкового способу ведення національного господарства, починаючи з 1988 р. стан грошового обороту у дер-

жаві істотно погіршився: щорічна емісія грошей, яка складала з 3,5 млрд крб., у 1986 р. досягла 93,4 млрд крб., спричинила збільшення доходів населення на 26%. Але пік був досягнутий у 1990—91 р. — 187 млрд крб (або в 2,2 рази) та 660 млрд крб. Це вже були перші роки переходу до ринковості. Національний рівень інфляції у той період становив 1000%. Тому кількісний вираз грошової маси не забезпечив збереження рівня платоспроможності населення на рівні попередніх років.

За матеріалами національних досліджень, подолання трансформаційної рецесії Україна досягла в 2003 р. лише 54,3% від обсягу ВВП рівня 1991 р. [4, с. 72].

У виступі О. Мороза на конференції з приводу регулювання діяльності банківської системи України в 2005 р., яка була організована Національною банківською асоціацією, оцінка рівня рецесії була підтверджена з посиланням на данні міжнародних рейтингових агенцій.

У 2008 р. в інтерв'ю РБК А. Гайдар навів цей приклад та продовжив порівняння по деяким країнам СНД (Росія, Казахстан, Білорусь, Україна). Стосовно України, то висновки його та ак. А. Д. Радигина підтверджуються результатами досліджень НІСД: збігається визначення рівня рецесії національного реального сектора економіки, який в 2004 р. був найнижчим за всі роки незалежності і досяг рівня 75% від показника 1985 р. За висновками Рахункової Палати України, в 2005 р. був досягнутий показник 62,5% від рівня ВВП 1990 р. [5, с. 7], що свідчить про значне спів падіння оцінок.

За визначенням В. Пинзеника, Україна на початку 2009 р. повернулася у 2003, а то і у 2005 рік [6]. Скорочення виробництва та рівень неплатоспроможності підприємств, криза фінансового сектора спонукали його до заяви щодо втрати Україною 30% реального виробництва. За даними юридичних агенцій, кількість справ про відкриття процедури банкрутства малого та середнього бізнесу збільшилась у рази [7].

Основними експертними осередками для визначення та оцінки країни є Світовий Банк, ЮНКТАД, ОЕСР; визнані незалежні дослідницькі центри (інститут Фрейзера, Трансперенси Інтернейшенел, Херітедж Фаундейшен, Фрідом Хаус та ін.); незалежні консалтингові та рейтингові агенції (А. Т. Kearney, Standard & Poors, Global Insight, Goldman Sachs).

Спеціально для оцінки розвитку та виявлення тенденцій у трансформаційних економіках Інститутом дослідження Світового банку були розроблені 6 індексів, що давали змогу перейти від кількісної оцінки до якісної, здійснювати порівняння стану, незважаючи на різні стартові умови та характер економіки. Звертає на себе увагу той факт, що Казахстан, Україна та Болгарія в 1996 р. знаходились на одному рівні економічного розвитку [8]. Так, індекс ефективності державного управління (government effectiveness) України з 1996 по 2005 р. демонстрував слабку тенденцію росту, а після 2006 р. — показує стійке зниження. Поряд із цим, наша держава має найвищий серед країн СНД індекс оцінки якості регулюючих інститутів. Зріс на Україні, незважаючи на падіння у 1998 р.,

індекс антикорупційної боротьби (Control of Corruption), з 2004 по 2008 рр. Україна зробила потужний ривок у розвитку громадянських прав та свобод, але індекс політичної стабільності найвищий у Білорусії та Казахстані.

Починаючи з 1995 р., спочатку у секторі виробництва продуктів харчування, потім в інших галузях національної економіки почалось подолання рецесії та нарощування показників розвитку. Але кількісні характеристики економічного підйому тільки камуфлювали існуючі диспропорції та структурні асиметрії. Так сплеск фондової активності 2003—2004 рр., який забезпечував гравцям від 400 до 1600% прибутку по цінним паперам деяких національних компаній, створив вектор різнонаправлених дій з боку державного управління та ринку, що підтверджується результатами соціологічних опитувань та динамікою рейтингів країни. Очікувалось, що тільки у довгостроковому періоді дадуться ознаки асиметрії розвитку національного господарства, державних, суспільних та приватних інтересів. Проте моносекторальна зовнішня залежність дала про себе знати значно раніше — перші кон'юнктурні коливання на ринку металургійної продукції 2005—2006 р., що спричинило двократне зниження ціни на український метал і в комплексі із прийняттям економічно необґрунтованих рішень на зовнішньому (вступ до СОТ) та внутрішньому просторі (політика регулятора, стримування соціального тиску за рахунок випуску незабезпеченої грошової маси) склали основу майбутньої кризи національної економіки.

Якщо в 1990—2004 рр. локомотивом законодавчих змін була економіка та прийняття господарських законів, то в період з 2005 р. — акценти були змінені: активізувалась діяльність з лібералізації економіки, що стало джерелом її остаточного розбалансування. В 2007 р. лідируючі позиції за індексом умов для економічного росту належало Норвегії (8,66); Росії — 5,51; останньою в групі країн із перехідною економікою була Україна — 4,67 [9] (табл. 1).

Зміна цього індексу має циклічний характер для України (2000—2003 та 2005 рр.). У процесі індексної оцінки виявлено, що значним чинком за період з 2005 р. знизився індекс ефективності державного контролю: з 81 в 2004 р. до 76 в 2007 р. Найбільше значення цього показника досягнуто серед країн пострадянського простору в Казахстані — 83.

Індекс конкуренції політичних організацій, який використовується для визначення рівня розвитку політичної складової трансформаційного суспільства, суттєво змінювався в різні проміжки часу: для Росії з 1996 по 2007 рр. — залишався стабільним — 4; для України відповідно до 2004 р. — 3, після 2005 р. — 4, а з 2006 — 3, як не дивно в цей період зменшився національний індекс політичних прав до рівня 3, в той час як у Росії він підвищився до кінця 2007 р. на рівень 6.

В процесі оцінки ми повинні пам'ятати, що процес економічного розвитку пов'язаний із світовими економічними циклами, на базі яких відбуваються зміни у економічній кон'юктурі. Велика депресія — криза золотовалютного стандарту, поточна криза — криза мовалютного еквівалента та "фондової

бульбашки" NASDAQ.

Процес виходу із кризи буде важким і тривалим, за свідченням Б. Данилишина, Україна зможе вийти на докризові обсяги ВВП тільки після 2012 р. [11], а за менш оптимістичними прогнозами незалежних експертів — не раніше ніж до 2020 р. [12]. Прогноз експертів Інституту еволюційної економіки — "передбачувані строки розвитку кризи: 2008 р. — рецесія в США й початок промислового спаду в інших країнах, у т.ч. в Україні, 2009—2010 рр. — пік кризи (основне падіння обсягів виробництва), 2011—2012 рр. — світова економічна депресія" [13].

У 1992 р. Україна ще мала позитивне сальдо рахунку поточних операцій на рівні 2% від ВВП, а починаючи з 1993 до 1999 р., від'ємне сальдо майже сягало 3,8% ВВП. Протягом 1999—2005 рр. позитивне значення сальдо утримувалося на рівні 2,4% (2005 р.) до 11,6% (2004 р.). З 2006 р. досягнутий історичний передкризовий максимум — 4,1% [14, с. 25]. Наприкінці 2008 р. рейтингові агенції вже оцінювали узагальнену позицію України на рівні Сурінама. А для реального сектора це означає обмеження його можливостей збереження та розширення інвестиційних потоків у майбутньому і в цілому — перспектив розвитку економіки. Останнє припущення підтвержене проведенням аналізом в рамках СНГ, за даними якого скорочення зовнішньоторгівельних операцій у 2009 р. становить 51—58% [15].

Аналіз процесів входження України в кризу, який проводився силами Опозиційного уряду, характеризує ситуацію як тяжку та затяжну: на 32,8% скоротився обсяг промислового виробництва (у будівництві на 51,3%; споживчий ринок знизився до історичного мінімуму; інфляція є найвищою серед країн СНД та Європи (20,9%) [16]; рівень девальвації національної валюти склав більше 60% (порівняно з Казахстаном — 25%, Білорусією — 20%, Росією 45%)) [17]. Порівнюючи проблеми фінансової системи України, Казахстану та Росії, експерти відзначають, що недоотримання податків у зв'язку з кризою у реальному секторі може перевищити 5% ВВП [18]. Слабкість національної фінансової системи, її залежність від зовнішніх запозичень у комплексі з нестабільністю політичних інститутів робить Україну найслабкішим ланцюжком у майбутніх регіональних об'єднаннях, що мають виникнути з метою подолання кризи.

За експертизою, проведеною компанією Ернст&Янг, обсяги доходів у корпоративному секторі в 4 кварталі 2008 р. впали на 58% порівняно з 2007 р. В якості регулюючого інструменту 80% компаній обирають шлях скорочення витрат, 82% іноземних компаній в якості активних дій у кризовій ситуації використовують: припинення інвестування — 42%; утримання ринку — 46%; продаж бізнесу — 36%; скорочення заробітних плат — 32%; скорочення персоналу — 31% [19].

На кінець 2008 р. золотовалютні резерви України склали 31,5 млрд дол. США, що склало 6,9% порівняно із 455,7 млрд дол. накопиченнями у Росії [20].

Державний сектор демонстрував самознищення за рахунок його повної

Таблиця 1. Порівняльні показники України в рейтингу WEF [10]

Країни Показники	Лідер групи	Лідер серед країн пострадянського простору	Лідер серед країн колишнього СРСР	Україна		Аутсайдер групи серед країн колишнього СРСР	Аутсайдер групи
				2007–2008	2008–2009		
Стадія інноваційного розвитку та переходу до неї	США	Естонія	Естонія	-	-	-	Тринідад і Тобаго
Рейтинг WEF	1	27	27	-	-	-	84
Стадія ефективного розвитку та на стадії переходу до неї	Малайзія	Китай	Литва	-	-	Грузія	Суринам
Рейтинг WEF	21	30	38	73	73	90	103
Розмір ринку	28	2	79	26	31	102	130
Вища освіта та професійне навчання	35	64	33	53	43	84	100
Інновації	22	32	84	65	66	107	117
Ефективність ринку праці	19	51	32	65	58	22	104
Охорона здоров'я та початкова освіта	23	50	48	74	60	91	63
Інфраструктури	23	47	58	77	79	77	99
Досконалість бізнесу	22	43	83	81	80	112	113
Макростабільність	38	11	71	82	91	118	32
Розвинутість фінансового ринку	16	109	39	85	85	79	114
Технологічна готовність	34	77	41	93	65	97	108
Ефективність товарних ринків	23	51	52	101	103	71	125
Інституції	30	56	60	115	115	69	99
Конкурентоспроможність IMD	19	17	36	54	62	-	-

дезорганізації та відсутності узгодження інтересів між його підприємствами як суб'єктами господарювання та суб'єктами їх управління. За означений час частка держави у національному ВВП скоротилася у середньому до 30%, а в деяких напрямках і до 3–4%. Частка державного сектора промисловості має постійну тенденцію до скорочення.

Причому "ефект саморуїнації державного сектора набагато сильніший та небезпечніший, ніж ефект "висмокування" приватним сектором... А для приватного сектора ефект самозбільшення має менше значення, ніж перелив ресурсів із державного сектора" [21, с. 11]. Це підтверджується масштабами підтримки національної банківсько-фінансової сфери в період поточної кризи: тільки за 2009 р. із держави надана допомога зрівняна із рівнем дохідної частини національного бюджету — 185 млрд грн., що дорівнює загальній кількості податкових надходжень від банків за 100 років. Але трансформація державного сектора, орієнтована лише на масштаби його економічної діяльності, є недостатньою, адже вона має враховувати якісні характеристики, які змінюють структуру державного сектора. Про це наголошують і західні ринкові експерти [22].

ВИСНОВКИ

Світовий досвід доводить, що більшість країн заходу практикують принцип козних рішень (приватизація — націоналізація) залежно від ситуації, що склалася. Тобто регуляторна функція держави не зводиться до системи

зборів, реєстрації та податкових ставок, а використовує ці інструменти для створення цілісної системи впливу на економічне середовище з метою забезпечення успішного результату з використанням ринкових можливостей. Тобто держава залишається головним оператором, розпорядником та конструктором національного економічного простору і впливає на міжнародну економічну спільноту не прямо, а опосередковано — через регулювання напрямів розвитку корпоративного сектора. Це є головне завдання державного управління в економічній сфері ринкового формату, на наш погляд.

У результаті виявилась неготовність українських регуляторних державних систем ефективно регулювати діяльність виробничих комплексів. Наразі потрібна не тільки система, яка зберігала б чи створювала нові господарські зв'язки всередині галузі та за її межами, а і забезпечувала зв'язок між основними складовими національного суспільства — активним корпоративним сектором, масштабним реципієнтом — соціальною сферою, регулятором та донором — державою.

Література:

1. Easterly, Ritzan, Woolcock (2006).
2. МВФ: Україне грозить продовжителний кризис: <http://delo.ua/news/82196/>
3. Гайдар А. Русская революция: жизнь без государства — М.: ІЭН, 2009. — С. 80.
4. Висновки про виконання Державного бюджету України та використання бюджетних коштів за 2003 рік. —

К.: Рахункова Палата, 2004. — Випуск 8. — 76 с.

5. Висновки щодо виконання Державного бюджету України за 2005 рік — К.: Рахункова Палата України, 2005, Випуск 6 — 68 с.

6. Новини.tochka.net. Ел. газета. — Режим доступу: <http://news.tochka.net/ua/11448>

7. ICTV: факти тижня. Ел. газета. — Режим доступу: <http://video.bigmir.net/by/show/111244/>

8. Daniel Kaufmann, Aart Kraay, Massimo Mastruzzi. Governance Matters VI: Aggregate and Individual Governance Indicators 1996–2006 // World Bank Policy Research Working Paper. — July 2007.

9. World Bank's World Development Indicators database, Barro, Lee (2007).

10. <http://www.weforum.org>

11. Інформаційна агенція Ел. Газета. — Режим доступу: <http://www.rbc.ua/ukr/top/economic/2009/09/21/588037.shtml>;

12. Займатись бізнесом в Україні складніше, ніж у Африці. <http://www.epravda.com.ua/news/48c77e-83e6d57/>; Бізнес-середовище в Україні — IFC, 2004; 2008; Е. Нейман україна будет пожинать плоды жуткой долларизации. Ел.ресурс: [forinsurer.com](http://forinsurer.com/public/09/08/21/3868) — <http://forinsurer.com/public/09/08/21/3868>; Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: національна доповідь / За заг. ред. В.М. Гейця [та ін.]. — К.: НВЦ НБУВ, 2009. — 687 с.

13. Інституту еволюційної економіки. Ел. сайт. — Режим доступу: <http://iee.org.ua/ua/detailed/prognoz/1194>

14. Нові виклики для економічної політики України: рекомендації до плану невідкладних дій. — Київ, Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, Німецька консультативна група з питань економіки при Уряді України, 2006. — 78 с.

15. Исполнительный комитет СНГ, Минск, Беларусь 2009 — О социально-экономическом развитии и торгово-экономических отношениях государств участников СНГ в 2009 году. — Режим доступу: <http://www.cis.minsk.by/main.aspx?uid=13378>

16. Рішення виїздного засідання Опозиційного уряду України № 19 — № 24-01/03-44 (63045); Рішення № 15 засідання ОУУ — № 04-15/19-4716

17. Азаров А. Операція "\$". Чого ждуть в 2009 // 100% деловой журнал. — 2009. — № 1. — С. 38.

18. Россия, Казахстан и Украина: во что обходится кризис / Сайт Стандарт энд Пулз: <http://www.standard-andpoors.ru>

19. Влияние экономического кризиса на украинские компании — Ернст и Янг, 2009 . Електронний ресурс. — Режим доступу: eu.com/ukraine

20. Гайдар А. Власть и слобвенность. — СПб.: Норма, 2009 — 336 с.

21. Балацкий Е.В. Взаимодействие государственного и частного секторов в России: проблема достижения равновесия / Е.В. Балацкий, В.А. Коньшев // Общество и экономика. — 2004. — № 1. — С. 3—17.

22. Якобсон А.И. Государственный сектор экономики: экономическая теория и политика / А.И. Якобсон. — М.: Гос. ун-т "Высшая школа экономики", 2000. — 365 с.

Стаття надійшла до редакції 21.07.2010 р.